

сій, оскільки кількість випадків зловживання роботодавців, пов'язаних із неоплачуванним стажуванням, із кожним роком збільшується, а зміст таких відносин більшою мірою асоціюється з рабством, аніж із трудовими відносинами.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
3. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1. – 672 с.
4. Жернаков В.В. Испытание рабочих и служащих по советскому трудовому праву : автореф. дис. ... к.ю.н. / В.В. Жернаков. – Х., 1987. – 15 с.
5. Биков А.В. Правове регулювання випробування при прийнятті на роботу в сучасних умовах: дис. ... к.ю.н. / А.В. Биков. – К., 2013. – 218 с.
6. Положення про порядок стажування у державних органах : Постанова КМУ від 01.12.1994 р. № 804 // Відомості Верховної Ради України. – 1994.
7. Положення про стажування в органах прокуратури: затверджено Наказом Генеральної прокуратури України від 30.12.2009 р. № 80 // Відомості Верховної Ради України. – 2009.
8. Проект Трудового Кодексу № 1658 від 27.12.2014.
9. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

УДК 349.2

ДЖУРА Х.Ю.

ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

У статті проаналізовані погляди вчених щодо визначення поняття зайнятості населення, обґрунтована доцільність розгляду терміна «зайнятість» у широкому та вузькому розумінні, а також в економічному, соціальному, психологічному, політичному, статистичному, правовому підходах.

Ключові слова: *зайнятість, зайняте населення, поняття, ознаки зайнятості населення.*

В статье проанализированы точки зрения ученых относительно определения понятия занятости населения, обоснована целесообразность рассмотрения термина «занятость» в широком и узком смысле, а также в экономическом, социальном, психологическом, политическом, статистическом, правовом подходах.

Ключевые слова: *занятость, занятое население, понятие, признаки занятости населения.*

The article analyzes the point of view of scientists regarding the definition of the concept of employment of the population and justifies the expediency of considering the term “employment” in the broad and narrow sense, as well as in the economic, social, psychological, political, statistical, legal approaches.

Key words: *employment, occupied population, concept, signs of employment of the population.*

Вступ. Нині однією із соціально-економічних проблем в Україні, беззаперечно, є проблема безробіття населення, яка останнім часом набуває масового характеру. Наслідками безробіття є зростання напруги на ринку праці, трудова міграція за кордон, розвиток вимушеної неповної та неформальної зайнятості тощо. У зв'язку із цим безробіття становить реальну загрозу для державного та суспільного благополуччя.

Проблема зайнятості населення є вкрай актуальною для суспільства та держави й потребує чіткого визначення відповідного теоретико-методологічного й категоріального апарату, адже категорія «зайнятість населення» є одним із найголовніших компонентів комплексного дослідження та вивчення сучасного стану ринку праці, прогнозування його майбутнього розвитку за критеріями стабілізації й ефективності відтворення населення й трудового потенціалу.

Питаннями розроблення методологічних засад вивчення зайнятості населення займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Проте в умовах прогресуючої кризи в країні проблеми зайнятості населення постійно загострюються через стрімке падіння виробництва, дестабілізацію економіки, несправедливу соціальну політику держави. У науковій і дослідницькій літературі проблеми зайнятості здебільшого розглядалися та розглядаються в економічному аспекті. Проте поняття та сутність зайнятості населення є багатограним.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу поняття «зайнятість», визначення його особливостей, підходів і формулювання власного визначення цього поняття в широкому та вузькому розуміннях.

Результати дослідження. Вивчення категорії «зайнятість населення» є одним із найголовніших компонентів комплексного дослідження сучасного стану ринку праці, прогнозування його майбутнього розвитку за критеріями стабілізації й ефективності відтворення населення й трудового потенціалу. Тому, розглядаючи теоретичне поняття цієї категорії, необхідно виходити з того, що вона охоплює сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених категорій; О.І. Кремень вважає, що зайнятість населення як економічна ринкова категорія є системним поняттям, сутність якого можна розкрити тільки комплексно [1, с. 129].

У всіх країнах світу зайнятість населення посідає провідне місце в системі соціальних та економічних проблем і разом із показниками рівня життя є важливим індикатором соціальних процесів. Перехід від планово-централізованого до вільного руху трудових ресурсів змінює систему інтересів, мотивів і стимулів діяльності економічно активного населення, що впливає на джерела наповнення ринку праці, сегментацію та напрями державного регулювання зайнятості населення [2, с. 85].

Уточнення понятійно-категоріального апарату, виділення основних сутнісних рис тих правових і теоретичних категорій, суспільних явищ, які становлять основу дослідження, є фундаментом для будь-якого наукового пошуку. Саме тому, перш ніж перейти до вивчення особливостей правового регулювання зайнятості населення, доцільно з'ясувати сутність цього поняття, надати йому визначення, а також виділити форми зайнятості населення.

Слід зауважити, що поняття «зайнятість» є комплексним поняттям, що розглядається в соціальному, економічному, правовому, статистичному, політичному, моральному й інших аспектах. П.І. Закерничний вважає, що зайнятість є одночасно правовою й економічною категорією, у зв'язку з чим слід відрізнити поняття зайнятості в економічному й правовому аспектах. Як економічна категорія зайнятість розглядається в літературі у двох значеннях: 1) як сукупність економічних, правових, соціальних, національних співвідношень, пов'язаних із забезпеченням працездатного населення робочим місцем і його участю в суспільно корисній роботі; 2) як співвідношення між кількістю працездатного населення й кількістю зайнятих, що характеризує рівень використання трудових ресурсів суспільства та ситуацію на ринку робочої сили [3, с. 100].

Зайнятість в економічному аспекті розглядає також і О.Ю. Грінченко, який вважає, що це діяльність працездатного населення щодо створення суспільного продукту чи національного доходу. Ця зайнятість із погляду корисності для суспільства має вирішальне значення. Вона визначає як економічний потенціал суспільства, так і якість життя населення в цілому та добробут окремих громадян. Статистичне вивчення зайнятості в такому контексті спирається на систему показників зайнятості й економічної активності, рівня життя населення. Результатом статистичного дослідження при цьому є виявлення тенденції розвитку зайнятості; визначення факторів, що формують життєвий рівень населення; визначення закономірностей відтворення робочої сили [4].

Б.Н. Ягодкін вважає, що зайнятість – це забезпеченість усього працездатного населення роботою, працею в різних сферах і галузях суспільного виробництва або суспільно корисної діяльності [5, с. 118]. О.І. Рузавіна визначає зайнятість як рух активної частини населення сто-

совно речових умов виробництва в процесі нагромадження в специфічних для цього суспільства суспільно-економічних формах [5, с. 119]. В.Г. Костаков трактує зайнятість як оснований на суспільному поділі праці соціально-економічний процес використання праці різних груп населення в різних сферах суспільно корисної діяльності (у суспільному виробництві, у навчанні й індивідуальному господарстві) [6, с. 25].

Наведені вище думки науковців, звичайно, є слушними, проте вони характеризують поняття «зайнятість» виключно як економічну категорію – як заснований на законах ринкової економіки рух робочої сили в системі, що має можливість саморегулювання. Проте автори під час визначення поняття зайнятості не враховують ролі держави в регулюванні зайнятості населення як політичного та соціального регулятора. Більше того, у наведених дефініціях також не враховано того, що зайнятість включає в себе вольову поведінку людей щодо пошуку робочого місця та відповідної заробітної плати, а не інертний рух робочої сили.

О.Ю. Грінченко надає розуміння поняття «зайнятість» у соціальному аспекті та зазначає, що зайнятість із соціальних позицій – це зайнятість такими видами корисної діяльності, як навчання в загальноосвітніх школах, середніх і вищих навчальних закладах, служба в армії, зайнятість у домашньому господарстві, виховання дітей, догляд за хворими й людьми похилого віку, участь у роботі громадських організацій [4]. Вважаємо, що таке визначення не виділяє істотних рис категорії «зайнятість» і не може бути практично застосоване в нашому подальшому дослідженні. Зазначене поняття зайнятості являє собою виділення однієї із семантичних форм розуміння такого слова.

Одними з досить влучних є позиції науковців щодо визначення поняття зайнятості населення. Так, А.І. Рофе надає таке визначення зайнятості: діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка не суперечить законодавству й зазвичай є джерелом трудового доходу [6, с. 30]. Схожой позиції притримуються також В.С. Васильченко, Б.Н. Крижанівський і В.В. Онікієнко, які вважають, що під зайнятістю слід розуміти діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням їх особистих і суспільних потреб і є джерелом прибутку в грошовій або іншій формі: у вигляді заробітної плати, додаткових допомог чи виплат у натуральній формі [7, с. 58]. Деяке уточнення такого розуміння поняття «зайнятість» надають Е.М. Лібанова, В.А. Скуратівський та О.М. Палій, які зазначають, що зайнятість – це наявність оплачуваної роботи, яку розрізняють за кількома ознаками: тривалість робочого періоду (повна та неповна), реєстрація (зарєєстрована та незарєєстрована), а також рівень оплати [8, с. 130]. Зазначені трактування поняття зайнятості найбільш наближені до поняття трудових відносин, включають у себе як економічний підхід, так і правовий аспект.

З економічних і соціальних позицій визначає категорію зайнятості В.І. Горохов, який зазначає, що зайнятість з економічних позицій суспільства – це діяльність працездатного населення зі створення суспільного продукту чи національного доходу. Ця зайнятість визначає економічний потенціал суспільства, рівень і якість життя населення в цілому, добробут окремих громадян; зайнятість із соціальних позицій автор розуміє так само, як і О.Ю. Грінченко. Таким чином, аналізуючи зайнятість з економічної та соціальної позицій, науковець трактує поняття «зайнятість» як соціально-економічну категорію, яка синтезує сукупність відносин із участі людей у суспільному виробництві й пов'язана із забезпеченням масштабів, умов і форм включення людей у суспільно корисну працю з процесами формування, розподілу й використання трудових ресурсів [9]. На нашу думку, цей науковець, визначаючи поняття «зайнятість», не враховує всіх цілей зайнятості населення, адже мета зайнятості полягає не лише в створенні суспільного продукту, а й у задоволенні індивідуальних потреб кожного працівника в оплаті праці, харчуванні, інших видах матеріального забезпечення себе та своєї сім'ї, задоволенні потреб професійного та соціального розвитку тощо.

Учений-економіст П.Е. Шлендер стверджує, що зайнятість за своєю суттю – це активне, творче ставлення суб'єкта зайнятості до своєї життєдіяльності. Це не лише наділення працівників місцями для оплачуваної роботи, але й показник сукупного трудового потенціалу суспільства, що включає матеріальну, трудову, соціально-економічну, культурну й іншу діяльність [10, с. 111].

Г.С. Вечканов і Г.Р. Вечканова вважають, що зайнятість слід розглядати так: 1) економічні відносини, які характеризують взаємовідносини між людьми щодо їх участі в господарській чи іншій діяльності; 2) діяльність громадян, що не порушує чинне законодавство й має на меті задоволення особистих і суспільних потреб [11, с. 177–178]. А.С. Лук'янов наголошує на тому, що зайнятість – загальна категорія, яка має історичний характер, її структура, мета, способи функціонування й інші характеристики не залишаються незмінними, а залежать від рівня

розвитку суспільства, системи його потреб, рівня розвитку продуктивних сил, виробничих відносин і самої людини [12, с. 59]. А.А. Нікіфорова розглядає зайнятість із погляду економічних позицій (діяльність працездатного населення щодо створення суспільного продукту чи національного доходу), із погляду соціальних позицій (задоволення потреби працездатного населення в праці, яка створює національний дохід в умовах, коли участь або неучасть у суспільній праці визначаються не тільки економічними факторами, а й пріоритетами населення у сфері зайнятості й можливостями їх реалізації) [5, с. 121]. В.С. Буланов і Н.О. Волгін звертають увагу на те, що зайнятість як економічна категорія – це сукупність відносин щодо участі населення в трудовій діяльності, що виражає ступінь його включення в працю, ступінь задоволення суспільних потреб у працівниках і особистих потреб в оплачуваних робочих місцях і отриманні прибутку [13]. Е.Р. Саруханов розуміє під зайнятістю економічні відносини, що виникають у зв'язку з участю людей у суспільно корисній праці. Зайнятість є передумовою для початку трудової діяльності, створюючи людині економічну можливість одержати конкретне робоче місце та забезпечувати її участь у праці [14, с. 49].

Також необхідно відмітити, що наразі в науковій літературі ознакам зайнятості приділяється недостатньо уваги. Водночас зайнятість має певні ознаки та є однією з форм реалізації права громадян. Крім того, зайнятість породжує виникнення певних правовідносин і сприяє створенню умов для пошуку громадянами роботи, улаштування на неї, а роботодавцям допомагає в підборі необхідних працівників з урахуванням інтересів громадян, роботодавців і держави.

Так, здійснивши акцент на науково-теоретичних підходах до розуміння поняття «зайнятість» і дослідивши насамперед його економічний і соціальний аспекти, доцільно зазначити, яким чином визначає це поняття український законодавець. Уперше поняття «зайнятість» на нормативно-правовому рівні закріплене в Законі України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. № 803-ХІІ [15]. Згідно із зазначеним Законом, під зайнятістю запропоновано розглядати діяльність громадян, пов'язану із задоволенням особистих і суспільних потреб і таку, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі. Надалі зауважено, що зайнятість населення, яке проживає на території України, забезпечується державою шляхом проведення активної соціально-економічної політики, спрямованої на задоволення потреб населення в добровільному виборі виду діяльності, стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємництва [15].

Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. № 803-ХІІ [15] утратив чинність на підставі Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI [16], яким і запропоноване нове нормативне визначення поняття «зайнятість». Так, відповідно до нового Закону зайнятість – це не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих і суспільних потреб із метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, зокрема й безоплатно. Відповідно до ст. 3 Закону зайнятість населення забезпечується шляхом установлення відносин, що регламентуються трудовими договорами (контрактами), провадження підприємницької й інших видів діяльності, не заборонених законом. Згідно зі ст. 4 Закону до зайнятого населення належать особи, які працюють за наймом на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, особи, які забезпечують себе роботою самостійно (зокрема й члени особистих селянських господарств), проходять військову чи альтернативну (невійськову) службу, на законних підставах працюють за кордоном і які мають доходи від такої зайнятості, а також особи, що навчаються за денною формою в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах і поєднують навчання з роботою [16].

На нашу думку, законодавче визначення поняття зайнятості також є неповним і охоплює не всі аспекти зазначеного терміна. Вважаємо, що законодавче визначення поняття «зайнятість» являє собою розуміння зайнятості у вузькому сенсі як відповідної правової ознаки особи працездатного віку. Отже, за допомогою сукупності економічних і соціальних ознак, наведених у нормативному визначенні поняття зайнятості, особу можна кваліфікувати як «зайняту» або «не зайняту» чи безробітну.

Очевидно, таке вузьке нормативне визначення зайнятості переслідує практичні цілі щодо надання особі відповідного правового статусу, проте ми вважаємо, що зайнятість як правова, економічна, соціальна, психологічна, політична категорія має набагато ширше трактування. Аналіз думок учених-теоретиків і норм національного права дає можливість підсумувати, що зайнятість можна розглядати в таких аспектах:

1) економічний – заснований на ринкових законах рух робочої сили відносно засобів виробництва, діяльність працездатного населення щодо створення суспільного продукту чи національного доходу. Відповідно, зайнятість населення визначає економічний потенціал суспільства, рівень його розвитку та забезпечення;

2) соціальний аспект; відповідно до цього підходу насамперед наголошується на тому, що процес створення суспільного продукту економічно активною працездатною частиною населення має на меті не лише формування національного доходу, а й зворотні цілі – максимальне задоволення робочим місцем, умовами праці, оплатою праці працівників. Отже, соціальний аспект зайнятості звертає увагу насамперед на те, що праця особи (її цілеспрямована діяльність) спрямована на задоволення власних потреб щодо відтворення робочої сили, належного матеріального забезпечення власної особи та сім'ї, здобуття відповідних соціальних гарантій, а також на професійний і особистий розвиток тощо. Проте такий підхід частково вступає в колізію із законодавчим визначенням поняття «зайнятість», оскільки сьогодні Закон до зайнятості відносить також і діяльність, не пов'язану з отриманням доходу;

3) психологічний підхід до розуміння поняття зайнятості акцентує увагу на зайнятості як потребі особи у власній самореалізації в суспільстві відповідно до здобутої кваліфікації, умінь, навичок, здібностей. Із психологічного погляду зайнятість можна розглядати як цілеспрямовану діяльність людини щодо самореалізації в суспільстві, а також і як власне сприйняття особою свого суспільного статусу (у цьому розумінні до зайнятості можна віднести також і участь у благодійних заходах, у догляді за хворими, в акціях громадянського суспільства тощо);

4) політичний – у цьому контексті «зайнятість» розглядається як цілеспрямована діяльність держави щодо сприяння населенню в працевлаштуванні, створенні нових робочих місць, наданні соціальних гарантій особам, які втратили роботу, тощо;

5) статистичний підхід. Зазначений підхід відображає явище зайнятості в чітких математичних показниках: висвітлюються відповідні показники, що кількісно та якісно характеризують явище зайнятості, визначаються пропорції економічно активного населення, зайнятого населення, безробітного населення, створюються різноманітні графіки відтворення робочої сили, коливання показників зайнятості/безробіття тощо;

6) правовий – полягає в синтезі всіх істотних ознак, виділених відносно зайнятості за допомогою всіх наявних підходів, і формулюванні єдиного законодавчого визначення цього поняття з метою створення ефективних правових механізмів надання правового статусу зайнятого чи безробітного, надання відповідних гарантій особам, які працюють (є зайнятими) або втратили роботу, шукають роботу, сприяння у перекваліфікації тощо.

Висновки. Крім того, на нашу думку, поняття зайнятості слід розглядати в більш широкому, аніж запропоноване законодавцем, розумінні, тобто як таке, що проявляється в таких аспектах:

– як діяльність особи (являє собою вольову цілеспрямовану діяльність працездатної особи щодо набуття відповідної кваліфікації, перекваліфікації, пошуку роботи; безпосередня трудова діяльність такої особи, пов'язана з виконанням певних трудових функцій (наданням послуг, виконанням робіт), що має на меті задоволення особистих потреб (матеріальне забезпечення, отримання соціальних гарантій, відтворення робочої сили, соціальний і професійний розвиток, самореалізація тощо) і суспільних потреб (створення національного доходу, інший внесок у розвиток держави та суспільства)). Зазвичай така діяльність здійснюється з метою отримання заробітної плати (доходу). Обов'язковою ознакою такої діяльності є те, що вона повинна бути не заборонена законодавством;

– як правова ознака особи, що є підставою для надання відповідного правового статусу;

– як діяльність підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів господарювання щодо створення робочих місць, надання працездатному населенню можливостей щодо працевлаштування та реалізації власного трудового ресурсу, задоволення їхніх особистих потреб, суспільних потреб, створення попиту на ринку робочої сили;

– як напрям державної політики, що полягає в створенні державою системи правових, економічних, політичних і соціальних гарантій роботодавцям із метою стимулювання їх у створенні нових робочих місць, покращення умов праці та діяльності, а особам працездатного віку – із метою допомоги в здобутті належної кваліфікації, перекваліфікації, пошуку роботи, збереження роботи, щодо належних умов праці, у здійсненні соціальних і правових заходів підтримки осіб, які втратили роботу та набули статус безробітного тощо.

У вузькому розумінні зайнятість доцільно розглядати як правову ознаку особи, що характеризує її як таку, що здійснює не заборонену законом діяльність із метою отримання прибутку (у різних формах), яка може здійснюватися як шляхом найму в роботодавця, так і шляхом здійснення індивідуальної чи колективної (чи іншої не забороненої законом) господарської діяльності, метою якої є задоволення особистих і суспільних потреб.

Список використаних джерел:

1. Кремень О.І. Зайнятість населення: основні підходи до трактування сутності та сегментації / О.І. Кремень // Економічний простір : [збірник наукових праць] / Придніпровська державна академія будівництва та архітектури. Дніпропетровськ, 2010. – № 35. – С. 129–151.
2. Кремень О.І. Сутність і значення соціально-економічної категорії «зайнятість населення» / О.І. Кремень // Вісник Хмельницького національного університету. № 1, 2009. – Т. 1. – Хмельницький національний університет, 2009. – С. 85–89.
3. Закерничний П.І. Поняття та форми зайнятості / П.І. Закерничний // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Сер.: Право. 2014. – Вип. 25. – С. 100–103.
4. Грінченко О.Ю. Зайнятість населення як об'єкт статистичного вивчення / О.Ю. Грінченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream.pdf>.
5. Трудове право України : [підручник]: Навчальне видання. – 2-ге вид. стереот. – К. : Вікар, 2004. – 725 с.
6. Рофе А.И. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов труда : [учеб. пособие] / А.И. Рофе, Б.Г. Збышко, В.В. Ишин. Под. ред. проф. А.И. Рофе. – М. : «МИК», 1997. – 160 с.
7. Васильченко В.С. Экономическая ситуация и занятость населения в Украине / В.С. Васильченко, В.Н. Крыжановский, В.В. Оникиенко. – К. : НЦЗРТ, 1992. – 281 с.
8. Писаревська Т.А. Інформаційні системи і технології в управлінні трудовими ресурсами : [навчальний посібник] / Т.А. Писаревська. – 2-е вид. перероб і доп. – К. : КНЕУ, 2000. – 279 с.
9. Горохов В.І. Теоретичні підходи до визначення поняття «зайнятість населення» / В.І. Горохов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3608/1.pdf>.
10. Рынок труда: [учеб. пособие] / под. ред. проф. П.Э. Шлендера. – М., 2004.
11. Вечканов Г.С. Современная экономическая энциклопедия / Г.С. Вечканов, Г.Р. Вечканова. – СПб. : Лань, 2002. – 880 с.
12. Лукьянов А.С. Потребность – занятость – управление: методологические проблемы исследования и оптимизации / А.С. Лукьянов. – Таллин, 1990. – 141 с.
13. Рынок труда : [учебник] / под. ред. проф. В.С. Буланова и проф. Н.А. Волгина. – М., 2003.
14. Саруханов Э.Р. Рынок труда и рынок занятости: противоречия, определения, трактовки / Э.Р. Саруханов // Человек и труд. – 1995. – № 2.
15. Про зайнятість населення : Закон Української РСР від 01.03.1991 р. № 803-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 170.
16. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI // Урядовий кур'єр, 2012. – № 164.